

MARDİN - CİZRE KIRMIZI MEDRESE

Orhan C. TUNÇER

Cizre, Mardin'in bir kasabasıdır. Dicle, Türkiye'yi buralarda terk ederek yorgun, yayvan, durgun akışı ile balçık yatağı içinde Suriye ve Irak topraklarına girer. Ulu camii incelemek amacıyla gittiğimiz Cizre'de diğer tarihi eserleri de araştırdık. Birçok yönleriyle ilginç olan bir eseri - Kırmızı Medrese-yi - bu yazımıza konu seçmiş bulunuyoruz.

Kırmızı Medrese kasabanın batı yakasında, sokakların ve evlerin bitimindedir. Kırk kadar basamakla bir dehlizden yerin altına girilen su sarnıcından hemen kuzey - batıya bakınca tok görünümlü, kırmızı tuğladan yapılmış, harap medrese karşımıza çıkar (Fotoğraf : 1). Aslında burası kasabayı çevreleyen dış surların bitim yeridir. Yıkıntıları üstüne yapılmıştır. Bunun için hemen batısında uzanıp giden sur hendeği vardır. Bölgesel dille belki bunun için medrese i sor' (Kırmızı) u Medrese i sur diye söyleyenler vardır (Çizim : 1).

Medreseye; doğu cephesinin aksında bulunan 4 basamaklı merdivenlerle girilir (Fotoğraf : 2). 15,16 x 18,95 m. ölçüsündeki dikdörtgen avlunun uzun kenarları doğu ve batı yönlerdedir. Güney yüzü 3 eyvanlı olup, soldakinin açıklığı 3,42 sağdakinin 3,46 ve ortadakinin 5,19 m. dir (Fotoğraf : 3). Avluya bakan bütün eyvanların köşelerinde 0,10 m. derinliğinde, 0,13 m. genişliğinde girintiler (niş) vardır. Orta eyvandan, yanlarındakine, üstü iki merkezli

bir kemer ile sonuçlanan 1,33 m. lik ara kapılarla geçilir (Fotoğraf : 4).

Sağdaki eyvanın sağından, 0,93 m. eninde bir kapıyla; 2,44 x 2,45 m. kare planlı ve üstü kubbe ile örtülü bir aralığa girilir. Işığını bu kapı ile üstündeki pencereden alır (Fotoğraf : 4). Bundan başka 2 kapısı daha vardır. Üstünde penceresi de olan batı yöndeki kapıdan 2,64 m. eninde ve üstü doğu - batı yönünde uzanan tonoz örtülü bir hacme girilir. Dış duvarında, sonradan açıldığı belli olan ufak bir dehliz penceresi vardır. İç odanın güney - batı ucundaki eni 0,65 m. lik alçak bir kapısından, çapı 2,14 m. olan yarım daire plânlı ve üstü 1/4 küre dilimi ile örtülü bir hacme geçilir. Yer hizasındaki üç ufak dehliz penceresinden ışık ve hava alır.

Kare plânlı ilk aralığın 0,78 m. lik kapısından, güneye türbeye geçilir. 5.00 x 4.93 m. iç ölçüsündeki bu hacmin batı yüzünde 0,97 m. eninde ve içinde beton dışlığı olan bir penceresi vardır. Güney yüzündeki üst penceresi sonradan kapatılmıştır (Fotoğraf : 5). Bu hacim, örtüsü bakımından özellikler gösterir. Yerden 2,14 m. yüksekte tuğla bir sıra parapetten sonra, ana duvarlardaki 4 sağır kemer ile, köşelere raslayan 4 adet tromba benzer kemer, üst örtü olan kubbeye yatak yüzeyini hazırlar, böylece kare plân sekizgene dönüşmüş olur. Sekizgenin her köşesinden düşey olarak başlayıp yükseldikçe yelpaze gibi açılan malakârî ka-

vallar ikizkenar dörtgenler şeklinde biçimlenerek birbiri üstünde aslan göğüslerini bezeler. Tromp durumunda olan iç bükey köşe kemerleri de kendi içlerinde bir kavalla daha bölünürler. Aşağıda ince olup yükseldikçe açılan sekiz adet üçgen tonoz dilimlerinde tuğlalar (V) şeklinde örülüdürler. Köşelerde üstte her yüzde 2 şer dolap vardır. Duvarlar gibi kubbelerde de tuğla kullanılmıştır. Aslan göğüslerindeki malakârî ikizkenar dörtgenlerin, yukarı çıkıldıkça basıldıkları ve ufaldıkları görülür. Halen oldukça yıpranmış ve yer-yer dökülmüş bir sıva kaplaması tuğlaları örter. Fakat kavallı bezemeler belirgindir. Taşıyıcı degillerdir. Tuğlalarda bunlar için dış (çıkıntı) bırakılmamıştır. Ancak örülürken dizilişlerine özellikle dikkat edilmiştir.

Türbenin doğu duvarında mescide açılan penceresinde, çok yumuşak, çakı ile rahatlıkla çizilebilen beyaz taştan bir şebeke vardır (Fotoğraf : 7). Üst penceresinin fotoğraf 6 ve 7 görüldüğü gibi her iki yüzüde sıvanmıştır.

Avlunun batı kanadında 5 açıklık bulunur. Güneyden kuzeye doğru sıra ile 1. açıklık 2,63, 2. açıklık 2,79, 3. açıklık 3,46, 4. açıklık 2,99, 5. açıklık 2,88 m. dir. Görüldüğü gibi açıklıklarda bir düzensizlik vardır. 2,63 m, 4. açıklıktaki 1. eyvanın arkasına raslayan oda doğu-batı yönünde uzanan aynalı bir tonoz ile örtülüdür. Eşya dolu olduğu için ölçüsünü alamadığımız odanın güney duvarında bir ocak yeri vardır. Batı ve kuzey duvarlarında birer dolabı bulunur. Kapının üstünde aydınlık penceresi varsa da sonradan ufaltılmıştır (Fotoğraf : 8).

2,79 m. enindeki ve 1,50 m. derinliğindeki 2. eyvandan 0,87 m. lik bir kapıyla (Fotoğraf : 8) 3,23 m. x 2,80 m. lik odaya geçilir. Güneyindeki gibi burası da doğu-batı yönünde uzanan aynalı bir tuğla tonoz ile örtülüdür. Batı yüzünde penceresi yoktur. Sonradan bir dehliz penceresi açılmıştır. Güney

ve kuzey duvarlarında dolap boşlukları vardır. Bunlardan güneydeki ocak iken değiştirilebileceği akla gelmektedir. Bu oda da, sonradan küçültülmüş - kapı üstündeki - üst penceresinden ışığını alır.

3,46 x 5,15 m. ölçüsündeki 3. açıklık, medresenin batı eyvanıdır (Fotoğraf : 9). Yanındaki hacimlerden belirli oranda büyük ve yüksektir. Giriş kapısı karşısına raslayıp, medresenin doğu-batı aksındadır. Üstü; doğu-batı yönünde uzanan teğet kemerli tuğla bir tonoz ile kapatılmıştır. Güney duvarında 0,80 x 0,30 m. lik bir dolabı vardır. Kuzey duvarındaki böyle bir girintinin sonradan kapı şekline sokulduğu açıktır. Eyvanın güney-batı köşesindeki 0,60 m. lik dar bir kapıdan çapı 2,45 m. olan yarım daire plânlı ve üstü 1/4 küre ile örtülü bir hacme girilir. Döşeme hizasındaki 3 ufak dehlizden hava ve ışık alır. Eyvana da batı yönünde sonradan ufak bir pencere açılmıştır.

2,99 m. açıklıktaki 4. açıklığın oda duvarı yıkılmış, avlu yüzüne örülmüş, (Fotoğraf : 10) böylece derinlemesine tek hacimli bir oda elde edilmek istenmiştir. Asıl duvarın kökleri kaybolmamıştır. Buraya şimdi batı eyvanından geçilmektedir. 0,65 m. eninde bir batı penceresi vardır. Sonradan açılmıştır.

5. açıklıktaki 2,88 m. lik eyvan 1,50 m. derinliğindedir. Batısındaki hacme açılan kapının üstündeki penceresi sonradan kapatılmıştır (Fotoğraf : 11) 3,02 x 3,36 m. ölçüsündeki bu oda da diğerleri gibi, doğu-batı yönünde uzanan aynalı bir tonozla örtülmüştür. Batı duvarı yırtılmış pencere haline getirilmiştir. Güney ve kuzey duvarında dolap girintileri vardır. Kuzeydeki kapı haline sokulmuştur.

Avlunun batı yüzü, bu 5. açıklıkla sona erer. Dişlerin aynı ölçü ve biçim-

de kuzey yüze doğru dönüşü bu yönde de eyvanların varlığını göstermektedir (Fotoğraf : 11). Eyvan derinliğince tuğ la duvardaki düzgün işçilikte bunu doğrulamaktadır. Bu izlere dayanarak avlunun batı yüzünün 18.95 m. lik beyunu ölçebilmekteyiz.

Avlunun doğu yüzünde de aynı eyvan ve oda düzeninin devam ettiği görülmektedir. Bugün sadece bu kanadın, güney uctaki iki odası, önündeki eyvanların izleri, özengi ve tonozundan bir parçası kalmıştır (Fotoğraf : 12-13). Duvardaki izlerinden ilk eyvanı tamamlamak olanağı vardır. 1. eyvan ile 2. eyvan arasındaki bölmenin duvara saplandığı yerler belli olmaktadır (Fotoğraf : 13). Odalara; açıklığı ortasına raslayan ve üstünde pencereleri bulunan 0,85 m. lik kapılardan girilir. Güney ve kuzey duvarlarında dolap boşlukları vardır. Doğu duvarlarında ocakları var iken kuzeydekinin arkası delinerek pencere şekline getirilmiştir. Yaşmakları yoktur.

Doğu kanatta bulunan giriş eyvanı 3,72 m. açıklıkta olup medresenin doğu batı aksındadır. Avlu sokağa göre yüksek olduğundan bu yüzde ortalama 1.10 m. yükseklikte subasman görünür (Fotoğraf : 2). Kapının bulunduğu duvar yenilenmiştir. Merdivenler düzensizdir. Subasman duvarlarında oynamalar vardır. Özellikle bu yüzün kuzey kanadı çok harabolmuştur (Fotoğraf : 14). Arkasına raslayan oda ve eyvanlar da tamamen yıkılmıştır.

Avlunun güneyini çevreleyen ve derinliği dış dahil 3,10 m. olan 3. eyvanın arkası, medresenin enine mekânlı mesciddir. 2 adet teğet kemer hacmi 3 parçaya böler. 3 ayrı kubbe ile örtülüdür. Orta eyvanda 0.10 m. lik girinti içine alınan kapısından (Fotoğraf : 15) mescide girilir. Yazıtı ve yuvası yoktur. Girişe göre sağ bitişik eyvanın mescide açılan penceresinde ahşaptan bir parmaklık vardır (Fotoğraf : 16). Aynı

parmaklıktan kapı üstündeki pencere yede de konmuştur.

14,48 x 4,65 m. ölçüsündeki enine mekânlı mescidin 3 kubbesinin oturduğu teğet kemerli 2 ana bölme ayakları duvardan 0,10 m. çıkıntı yapar. Giriş kapısının iç yüzünde, batı ve doğu duvarlarında sağlı-sollu dolap girintileri bulunur (Fotoğraf : 7). Orta kubbenin aksında bulunan mihrabın sağında bir dolap girintisi, solunda ise türbeye geçiş kapısı vardır. Yan hacimlerin güneye açılan alth-üstlü birer penceresi vardır. Sağdakinin alt ve üstü, soldakinin yalnız üstü bugün kapatılmıştır.

2,82 x 3,78 ölçüsündeki taş mihrabın köşegeni 55° olup Selçuklu oranı ile 3x4x5 oranları arasındadır (Fotoğraf : 17). Çevresini iç bükey üçgenlerden (mihrabiyle) sıralı bir dizi ters U şeklinde sararak altlarda da içe doğru döner. Yarım daire kemerli, sütunceli ve sade üst başlıklı birinci girintinin içine 2. girinti yerleştirilmiştir. Mihrap boşluğu yarım daire plânlıdır. Kemerler, sütunce üst başlığından bir sıra sonra başlar. Sütuncelerin alt kısımları bozuktur (Fotoğraf : 18). Dıştaki sağ sütunce üst başlığı altında okunamayan bir (eskiyazı) vardır. İç başlıklar özellikle güney-doğu Anadolu'da sık raslanan cinstendir. Diyarbakır ve Mardin'de çok bulunurlar. Van Tunceli - Pertek, Adıyaman, ve Bitlis'te de örnekleri vardır. Köşelerine yerleştirilen birer rozetten başka aralarında düşey oluklu kıvrık yüzeyleri vardır. Dış kemerin yüzü ondüleli işlenmiştir. Özengi hizalarında da yatav öndüleler, üst üste dizilmiştir. Bitlis - Adilcevaz eski cami mihrabını biraz andırır.

Mihrab aksının üstü basık bir tuğla kubbe ile örtülüdür. Özengilerden başlayan, yükseldikçe açılan malakârı kabartma kavallar kilit hizalarında 4 ana yönde üçgen biçiminde tonoz dilimleri meydana getirerek kubbenin oturacağı yüzeyi hazırlarlar. Aslan göğüslerinde-

ki ikizkenar dörtgenler kubbe eteğine doğru yükseldikçe küçülür ve basıklaşırlar. Batıdaki türbede olduğu gibi burada da bu bezeme durumundadırlar. Her gözde tuğlarlar (V) şeklinde örülmüşlerdir (Fotoğraf : 19).

Mescidin doğusunda, bir kapı ile bağlantısı olan 4,10 x 4,20 m. plân ölçüsünde ve sade bir mihrabı bulunan 2. bir mescid daha vardır. Kuzeyindeki hacim ile arasını üstte teğet kemerli bir bölme ayırır. Yanlarda ayaklar duvarlardan bir çıkıntı yaparlar. Üst örtüleri basık kubbelidir. Mihrabı sıvalı, sade, profilsiz ve yarım daire plânlıdır. Sağ ve solunda birer dolap girintisi bulunur. Doğuya açılan 0.80 m. eninde bir penceresi vardır. Kuzeydeki hacmin ise doğu penceresi 0,71 m. enindedir. Burada da 2 tane dolap girintisi vardır. Batısındaki kapıdan avlunun güneyini çevreleyen 1. eyvana çıkılır (Fotoğraf : 13).

Ana mihrabın solundaki kapıdan iki basamakla türbeye geçilir. 2 katlıdır. Döşemedeki delikten cenazeliğe inilir. Mescid hacmi (üst kat) sekizgen plânlı olup her yüzünde (içeride) kenarlarda 0,36 m. derinlik ve genişlik bırakacak şekilde, üstleri teğet kemerle örtülen girintileri vardır. Doğu, güney ve batı yönlerde birer pencereleri olduğunu tahmin ediyoruz. Duvar buralarda oldukça ellenmiş olduğundan kesin bir ize raslayamamaktayız. Ancak dış yüzlerde bizi bu yoruma götüren belirtiler vardır. Sonradan açılmış fakat bugün tekrar kapalı bulunan yanıtıcı izler de olabilirler. Güney'de de kilit hizasında 1 tepe penceresi daha vardır. Sekizgen plândan aslan göğüsleriyle kubbe oturak yüzeyi hazırlanır (Fotoğraf : 20). Burada da her yüzde, yükseldikçe genişleyen üçgen biçiminde tonoz dilimcikleri ve ikizkenar dörtgenler vardır. Yükseldikçe küçülür ve basıklaşırlar. Ancak diğerlerinden farklı olarak burada malakâri fitiller çıkıntılı değil oluk şeklinde girintilidirler.

Sıvaları yer-yer dökülmüştür. Tuğla kullanılmıştır.

Cenazelik te eşkenar sekizgendir. Karşılıklı kenarlar arası 5,28 m. gelir. Her kenarı çok az farkla 2,13 m. yöresindedir. Burada da; köşelerde özengi olarak başlayan, yükseldikçe açılan yelpaze biçimindeki malakâri kavallar kilit hizalarında küçük üçgen tonoz dilimleri meydana getirirler. İkizkenar dörtgenlerin alt uçlarına uyararak tuğlar V şeklinde örülmüşlerdir. Yukarıya çıkıldıkça bu dörtgenler küçülür ve basıklaşır. 4,10 m. çapındaki kubbesi basıktır. Mescit döşemesinin zamanla oturması nedeniyle basık kubbe tepe deliğine doğru iyice yataylaşır. Bu; zamanın bir sonucudur. Cenazelikte sekizgen ana duvarın malzemesi, siyah bazalt taşıdır. İnce yonu işlenmişlerdir. Teğet kemerlerle sonuçlanırlar. Aslan göğüsleri ve kubbe gene tuğladır. Doğu cephesinde 0.70 m. eninde 1,35 m. derinliğinde (Duvar kalınlığı) bir kapısı vardır. Dışarıdan toprakla kapatıldığı için yukarıda sözünü ettiğimiz gibi cenazeliğe bugün mescid katından (tepeden) girilmektedir. Bu da plâna uyararak eşkenar sekizgen olup ensiz bir taş sırası ile çevrilidir.

Medresenin kuzey kanadı ile doğu kanadın kuzey yönündeki yarısının, tamamen bir yıkıntı halinde olduğundan söz etmiştik. İlk anda; doğu kanadın da batı gibi ve kuzey kanadın da, güney kanadı gibi olduğu kanısında idik. Hatta güney kanadındaki geniş açıklığa karşılık, kuzeyde bir eyvan bulunabileceğini düşünmüş idik. Eylül 1972 sonlarında, araştırma kazısı yaptığımızda, plânda (Çizim : 3) taranmış yerleri bulmak mümkün oldu. Buna göre kuzey kanadı 4 eyvanlıdır. Eyvan ayakları güneydekiler gibi parçalı olup kapı boşlukları vardır. En sağdaki eyvandan, bugün kapalı olan kapı ile batısındaki odaya geçilmesi gerekir (Çizim : 2) Bu odanın güneye açılan kapısının bir dolap yuvası olduğu açıktır.

Kuzey-batı köşedeki küçük oda bir basık kemerle güneyindeki büyük odaya bağlanır. Sıvalar, duvarlardaki eğrilikler ve örtüsü bakımından bu iki odanın bir hayli şekil değiştirdiği anlaşılmaktadır. Zaten batı yüzü de yenilenmiştir. Yarım daire plânlı çıkıntılara geçiş bozuktur. Şimdi subasmadan sonrası yıkık olan bu hacimde 1/4 küre ile kaplanmalıdır.

Medresenin kuzey eyvanları arkasında odaları olmalıdır. Kapıları bulunmuştur. Ancak bir özellik gösteren doğu ucdaki eyvandan 45° lik bir sapma ile kuzey-doğu köşeye doğru ilerlendiğinde, döşemeden 1 taş sırası yüksekliğinde bir doluluğa raslanır. Burdan yukarısı yıkık olduğu için, söve kapı boşluğu, basamak gibi herhangi bir mimari ayrıntıya raslayamadık. Kanımızca burası medresenin dama çıkış merdiveni yeridir. Nitekim, doğusundaki odanın küçük oluşu, yalnız güneyindeki odayla bağlantısı ve duvarın burada geniş tutulması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Bugün medresenin doğu yönündeki kapısından girince, eyvan alanı içine raslayan soldaki merdivenin sonradan yapıldığı malzemesinden ölçülerinden anlaşılmaktadır.

Doğu yüzde kapıdan itibaren kuzey de, (ön yüzleri kazı sonucu ortaya çıkan) 2 eyvan vardır. Bunlarında diğer eyvanlar gibi, arkalarında birer oda hacminin olduğunu tahmin ediyoruz (Fotoğraf : 14). Yalnız bugün kü WC. lerin batısına raslayan bir koridor hacmi ortaya çıkmaktadır ki bir mana verilememektedir.

Medresenin üst örtüsü topraktır. Batı eyvanı, yanlarındakinden yüksektir. Ancak bu fark şimdi eğimli toprak dolgu ile giderilmiştir. Güneydeki orta eyvan da yanlarındakinden yüksek olup aynı şekilde örtülüdür. Yarım sekizgen plânlı türbenin üstü basık bir kubbe ile örtülüdür. Burmalı basit bir

alemi vardır. Çimento ile sıvalı olan kubbenin hakiki kotlarını ve bitişine ait bir bilgi edinilememektedir. Güney kanatta bulunan 3 hacimli mescidin üst örtüsü ise (Güney - batı köşedeki türbe hacmi de dahil) diğer bütün hacimlerden yüksektir. Bugün güney-doğu köşedeki mescidin damı, doğu kanadın örtüsünden de alçaktır. Bacaların hepsi örtü altında kalmıştır.

Medresenin yüzlerini de birlikte inceliyelim. Kuzey yüzde ilk durumu yansıtan hiç bir iz kalmamıştır. Hatta yıkıntılar nedeniyle tabii zemin yükselmiş, subasman duvarı bile kaybolmuştur. Doğu yüzünde sağ yarı kanatta da bir özellik kalmamıştır (Fotoğraf : 14). Bugün kapı olarak kullanılan hacmin, zamanında da kapı yeri olduğu düşüncesi, yapılan kazıdan sonra kuvvetlenmiştir. Zaten burada subasman duvarlarında 90° dönerek içeri girerler. Girişin nasıl bir örtüsü olduğunu bilemiyoruz. 4 basamaklı merdiveni oldukça bozuk ve basittir (Fotoğraf : 2). İlk basamakları değildir. Basit çakma kapı kanadı da dahil bu duvar son yıllarda yapılmıştır. Tuğladan ve betonarme lentodan yapılan kapı boşluğunun burada, fakat bu ölçülerde olmadığı muhakkaktır. Giriş eyvanında sağ duvar yıkıktır (Fotoğraf : 2). Sonradan örülen basit bir duvarla izler de kaybolmuştur. Sol duvar da bazı değişiklikler geçirmesine rağmen aslını korumuş görünmektedir. Hemen-hemen dam hizasına kadar düşey çıktığına bakılırsa özengi kotu yüksekte olması gerekiyor. Yüksek tutulan bir kapı düşünlülebilir. Kanımızca bu eyvan boşluğu avlulardaki gibi olup bina yüzüne aynen yansiyordu. Bazı girintileri (profil), belkide diğerlerindeki gibi sade idi. Kapı eyvanında açıklık 3,72 m. dir. Karşısına raslayan batı eyvanı ise 3,46 m. dir. Görülüyorki fark az da olsa kapı, eyvandan daha geniş tutulmuştur. Bu öneminden ileri gelmektedir.

Bugün medresede helâların yerini de bilemiyoruz. Şimdiki uydurma 3 helâ, çağrışım yoluyla, ilk yerlerinin de burası olduğu fikrini aklımıza getirebilir. Binadaki su donanımı bilinmedikçe kesin bir söz söylemek doğru olmayacaktır. Bir çok yapılarımızda olduğu gibi kitlenin dışında da düşünülmüş olabilir. Bugün bu hacim içinden geçen ve doğu yüzdeki sokağa açılan bir kanal var olup, binanın ordu tarafından kullanıldığı yıllara ait olduğu söylenmektedir. Ayrıca, sokaktan yüksek oluşu da dikkati çeker. 1971 yılında, ilçe halkının, içme sularını, bitişiğindeki Dicle nehrinden sağladıklarını görüyorduk. Kadınlar, omuzlarında testiler akın-akın nehre gidip geliyorlardı. 1972 yılındaki gidişimizde su sorunu çözümlenmiş ve borularla ilçeye getirilmişti. Bugün avlunun ortasını kapayan, yerden 0.90 m. kadar yüksek yazlık namazgah kısmı altında bir araştırma yapmak, belkide havuz ve su konusunda bazı izler bulmak bakımından oldukça yararlı olacaktır. Şimdi medresenin avlusunda bir kuyusu vardır. Suyu derindir. Biz bu sıcak çöl bölgesinde bir orta havuzu besleyecek devamlı bir suyun, zamanında da olduğuna pek ihtimal vermiyoruz. Medresenin batı cephesindeki yarım daire kesitli yerlerin helâ olarak kullanılabilirliği akla gelebilir. Anadolu sivil mimarimizde bu tür örnekler vardır. Üst katlar da çıkıntı biçiminde yapılan böyle hacimler, özellikle sokak tarafına getirilmekte ve pis suyun düşey bir boru ile kolaylıkla evden dışarı atılması sağlanmaktadır. Ufak bir şahnişin çıkıntısı görünümünde olup dar yüzlerinde küçük pencereleri vardır. Burada da acaba aynı uygulama düşünülebilir mi? Döşemeler de bu göreve uygun ayrıntılar bulamadık. Dehliz pencerelerinin döşeme hizasında oluşuda buna engeldir. Plândaki yerleri de helâ olmaya elverişli değildir. Batı eyvanının bu sirkülasvona ayrılacağını kabul edemiyoruz. Diğer 2 odanın da

bu durumda umuma ayrılması gerekmektedir. Medresenin batı yakasında tabii zeminin (hendek) düşük olduğunu yazmıştık. Kanımızca temel duvarlarına destek görevi yapan bu ufak burçlar, zemin kat hizasında içi boşaltılarak cep kiler gibi kullanılmakta idi. İçine konan yiyeceklerin, serin de korunabilmesi için 3 adet dehliz penceresi de yer hizasında tutulmuştur denebilir. Ayrıca Cizre'nin ve medresenin konuş durumuna da dikkat edilirse, doğu yönü çöl olup batı ve kuzey-batı yönleri Cudi dağı silsilesine bakar. Elbet serin hava bu yönden eser. Diğer yönlerde bu desteklerin olmayışını, arazinin topoğrafyasına bağlamaktayız. Kanımızca doğu ve kuzey yöndeki odalarda talebeler, batıdakilerde öğretmenler (Müderrisler) oturmakta idi. Güney-batı köşedeki bugünkü türbe yeri zamanında Müderrisin odası ve sınıfı idi, kuzeyindeki 2 ufak hacim ile bir lojman şeklinde düşünülmüştür. Kuzey-Batı köşeyi de bu hizmete ayırdığımızı söyleyebiliriz. Bu durum da bu yarım plânlı hacimler müderrislerin mutfak ve abdest alma yerleri idi. Batı eyvanı yazlık dersane olup testiler buraya bağlı çıkıntılı yerde serin olarak bulundurulabiliyordu.

Doğu kanattaki mesid hacminin, köklü bir değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Duvar örgüsü yanındakine benzememekte ve subasmandan 0.30 m. içeride bozuk olarak devam etmektedir (Fotoğraf : 22). Güney duvarının üst kısımları da moloz taşı ile onarılmıştır (Fotoğraf : 23). Bizce plân yapısı da değişmiştir. Örneğin güneydeki hacmi ayıran ara bölme duvarı ince olup doğudaki ayak cephedeki orta pencereyi kapamaktadır. Kare hacimli bir oda olarak düşünmek ve kapı ile kuzeyindeki odaya bağlamak daha akla yatkındır. Tıpkı simetriği gibi. Belki zamanla medresenin önemini yitirdiği bir dönemde, müderrisleri azalınca lojman da kademeli olarak de-

ğişiklikler yapıldı. Köşe oda şafiler için mihrap eklenerek mescid şeklinde kullanılmaya başlandı. Ayrıca dersane olarak yorumladığımız güney - batı köşe odası da türbe oldu. Bugün burada yatan zâtın kim olduğu, adı, ünvanı bilinmemektedir. Bu 2 odanın doğrudan doğruya mescid hacmine kapı ile bağlantısı da bu düşüncemizi destekler sanırım.

Medresenin güney yüzü çok bozulmuş, tuğlaları dökülmüştür. Türbe çıkıntısının köşelerinde plâna uyan dişlere bakılırsa, her yüzünde girintiler (Niş) vardı (Fotoğraf : 24). Kanımızca doğu, batı ve güney yöndeki pencereleri kapatılmış, yalnız doğu yöne ufak bir pencere bırakılmıştır (Fotoğraf : 25). Güney-batı türbe hacminin dış yüzü ise tamamen elden geçmiştir (Fotoğraf : 26).

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, medresede yalnız dört ocak bulabildik. Güney kanadındaki hacimlerde ocak gereksizdir. Diğer odalarda sıva raspa-sı yapılarak ayrıntılı bilgiler elde edilebilir. En güvenilir kaynak toprak örtünün damdan kaldırılmasıyla elde edilebilecektir. Cizre sıcak bir bölgedir. Kışlar, mangalla geçirilebilmektedir. Ancak bu medresenin bazı bölümlerinin zaman-zaman misafirhane olarak ta kullanılabilceği düşünülürse ocakları genelleştirmek gerekir.

Doğu yüze bakan ocak tonoz altına geldiği için sonradan kolaylıkla açılabilceği düşünülebilir. Nitekim baca deliğinde is yoktur. Oysa batıdaki odanın ocağı özengi yönünde olup islidir. Sonradan açıldığına ait bir iz de yoktur.

Medresede aydınlanma konusunda oldukça ilginçtir. Plândan da anlaşılacağı üzere doğu yüzdeki iki oda ile batı yüzdeki 4 odanın kapıları üstünde birer pencereleri de vardır. Buna dayanarak kuzey ve doğu kanadadaki oda

ların da aynı biçimde aydınlandığını söyleyebiliriz. Batı eyvanında dışa açılan bir pencere izi yoktur. Bu yöndeki diğer iki odayada pencerelerin onarım esnasında açıldığı düşünülebilir. Batı duvarları tamamen yenilenmiştir. Yalnız 3 hacimli mescidin sol kanadında, bugün güneye bakan atlı - üstlü penceresi olup üstteki sonradan kapatılmıştır (Fotoğraf : 23). Sağdaki hacimde, şimdiki girinti (niş) nin pencere yeri olacağı kanısındayız. Bununda üst penceresi şimdi kapalıdır (Fotoğraf : 26). Bu duvarın dış yüzü yenilenmiştir. Çatlağa raslayan yerdeki türbe üst penceresinin (Fotoğraf : 26 ve 5) de sonradan açıldığı kanısındayız. Soldaki mescide mihrab yerleştirildiği için pencere düşünülemez. Şimdi üstünde bir dehliz penceresi vardır. Plândaki değişiklikten önce belki doğu yüzde penceresi vardı. Medresenin doğu odalarında kanımızca dışa açılan pencereler yoktur. 2 odadaki ocakların dış duvarda oluşu bizi bu yöne itmektedir. Güney kanatta türbenin, batıya açılan ve beton bir dışlığı olan penceresi vardır. Bu hacmin soldaki simetriği gibi orta mescide bağlanan bir ara kapısı ve üstünde de bir penceresi vardır. Şimdi bu kapının alt kısmı doldurularak pencere haline sokulmuştur (Fotoğraf : 7). Belki de orijinal taş dışlığı, batı penceresine ait idi. Biz; odaların kapı üstlerindeki pencerelerle aydınlandığı, dışarılara pencereleri olmadığı kanısındayız. Mescid hacmine gelince; avlu yüzünde, yalnız orta kapının üstünde bir penceresi vardır. Kible yönünü türbe kapamaktadır. Bu bakımdan van hacimlerin güneye açılan altlı - üstlü pencereleri orijinal kabul edilebilir.

Medresede soldan yukarısı tamamen tuğladır. Türbede, mescidde, eyvanlarda, odalarda tuğla ölçüsünde taş kaplama kullanılmıştır. Avluda çokgen şekiller uygulanmıştır. Dışarıdan kate gibi görünüş, sağır tuğla duvarlarını çevrelediği bir iç avlu, günlük yaşantı

nın canlılığını taşır. Güney illerde özelikle uygulanan içe dönük plân yapısını burada da görürüz. Yeşilik için ayrılan parçalar, kuyu, gölge sağlayan ağaçlar yanında, avlunun böyle değişik ölçü ve biçimde bir taş malzeme ile kaplanması doğayı yansıtması yönünden daha uygundur.

Medresenin iki katlı olabileceği düşüncesine yer vermiyoruz. Görüldüğü gibi güney ve batı eyvanının, mescid ve türbenin yükseklikleri, iki katı kapsayacak kadar değildir.

Üzüntü ile söyleyelimki Kırmızı Medresenin tarihi konusunda; yerinde, yöresinde hiç bir yazıtta, yazıt yuvasına raslamıyoruz. Belkide giriş eyvanının veya kapısının onarımında kaybolup gitmiştir. Mescidin kapısında da bir izi yoktur (Fotoğraf 3,15). Binayı plân yapısı bakımından incelemek bu bakımdan yararlı olabilir. Anadolu medreselerinin avlulu tiplerinde odaların önünde revaklar vardır. Ara ayaklar geçişlere elverecek biçim ve ölçüdedir. Diyarbakır Ali Paşa Medresesinde (M. 1534-37) oda önleride Kırmızı Medreseye benzer ara bölmeler vardır. Birinden diğerine geçilmez, eyvanlar bağımsızdır (Çizim : 4). Mir-i Arab Medresesi de (1530 - 1536 arasında yeniden restore edilmiştir) bu bakımdan benzerlik gösterir (Fotoğraf : 27). İki katlı olup yalnız üst katlarda, ara bölmelerde geçitler vardır. Buhara'da bulunan 1417 M. tarihli Uluğ beg Medresesi de bizlere güzel bir örnektir (Fotoğraf : 28). Zemin katta oda önlerindeki eyvanlar bağımsızdır. Avlu yüzünde, tonozları dışlar içine alınarak düşey ve yatay çizgiler, gölgeler elde edilmiştir. Kapı üstü pencerelerinde dışlıklar vardır. Kırmızı Medresede şimdi sadece mescid kapısı üstündeki pencerede ahşap bir dışlık vardır. Odalarda da aynisi vardı belki.

Anadolu medrese mimarimizde. güney yüzdeki sekizgen çıkıntılara da raslamaktayız. Camilerimizde, diğer bi-

nalarımızda bu plân şeması bolca uygulanmıştır. Örneğin 1291 tarihli Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) medresesinde türbe cenazelikte kare olup gövde 12 gendir. Milas - Peçindeki Kepez (yelli) medresesinde (1344 - 45), girişin karşısındaki batı eyvan dikdörtgen plânlı olup belirli bir çıkıntı yapar. Kayseri Çifte Medresede (Şifahane 1205-6) güney eyvanı dikdörtgen plânlı olup kitlede bir çıkıntı yapar. Erzurum Yakutiye medresesinde Hoca Cemâleddin Yakub adına yaptırılan 1310 - 11 M. tarihli türbe batı yüzde 12 gen. bir gövdeye sahiptir. İsparta Atabey - Mübariziddin Ertokuş medresesinde (1224 M.) türbe, doğu yüzde sekizgen bir çıkıntı yapar. Kırmızı Medresemizdeki yarım sekizgen çıkıntı bakımından Bitlis Gökmeşdan Medresesi iyi bir örnektir (1589 M.). Aynı çıkıntıyı Diyarbakır Hüsrev Paşa Medresinde (1521 - 28) ve Ali Paşa medresesinde (1534 - 1537) görmekteyiz. Bu son 3 Osmanlı devri yapısında çıkıntılar türbe için değil, kapalı mescid veya yazlık dersane için yapılmışlardır. 3 yönde de pencereleri vardır. İstanbul Topkapı sarayı Çinili Köşkte de (1472 M.) aynı çıkıntıya raslanır.

Kızıl Medreseye özellik ve değer veren diğer bir ayrıntıda, cenazelikte, mescidlerde, türbede başarıyla kullanılan malakâri kavallardır. Yakın bir örneğini Mardin - Hasankeyf Zeynel Bey türbesinde (15 yy. başı) görürüz (Fotoğraf : 29). İç plân sekizgendir. Her kenarda girintiler (niş) vardır. Kubbeye geçişte benzer malakâri kullanılmıştır. İstanbul Çinili Köşkte de benzerlikler göze çarpar (Fotoğraf : 30,31). Buhara'daki Hoca Zeyneddin Mescidinde (16. yy.) kare plândan sekizgene geçişte, medresemizdeki ayrıntılar aynen kullanılmıştır. Eski bir örnek ise gene Buhara'da 1127 M. tarihli Müezzinet-i Gulandır. Yarım sekizgen plânlı giriş eyvanında 1/4 küre için ikizkenar dörtgen kavallı aslan göğüslerinden yararlanılmıştır.

Şeyh Ahmet Cezerinin bu medresede yattığı halk arasında kulaktan kulağa söylenegelmektedir. Cenazelikteki 7 şahidede ismine raslanmamıştır. Alman Fon Hardman tarafından 1904 M. yılında Berlinde Farsça olarak bastırılan «Cezeri divanı» nin sonuna, O'nun hakkında söylenen ve yazılan bazı bilgiler de eklenmiş bulunmaktadır¹. Bunlardan;

— Dr. Belic Şirgoh'a göre : Şeyh Ahmedül Gezeri M. 1747 yılında ölmüştür.

— Muhammed Emir Beğ Zekiye göre : Cezeri, 1203 yılında Cizre'de idi. Divanından bir kopyayı Tebriz hakimi Han Hanan'a gönderdi. Musul hakimi İmadeddin Zengi idi.

— Rus müştşeriki Mösyö Ogüst Yaba ya göre : İmadeddin Zengi devrinde, Cezeri, Cizre'de (M. 1145 - 1160) yıllarında sağ idi.

— Siirt'in Eruh köyünden olan Ahmet Ezzivingi'ye göre : Ceziri 1631 M. yılında öldü.

— Seccadiye göre : Cezeri 1432 M. yılında 75 yaşında iken ölür. «El Bah-tiye» aşiretindedir. Babası Şeyh Mehmet'ten okumuş, uzun süre eğitim için İmadiye, Hakkâri ve Diyarbakır'da bulunmuş, icazetini Setrabas'ta almıştır. Hasan Keyften gelip Cizre'de 1481 de 75 yaşında ölür. Kasidelerinden Timur'un (Ölümü : 1404) ve Cengiz'in (Ölümü : 1226) Anadolu'ya akınlarından söz etmiştir.

Aynı kitap sayfa (Z) de gene Seccadiden şu bilgileri de öğrenmekteyiz. «Şeref Han; bini Mir Abdal Min Ümera Azizan'ın muasırır. 1005 H. (M. 1596) senesinde hayattadır. Şerefnamesinde bahsettiği gibi kendi özmalından, Allah rızası ve ilmin yayılması için bu medreseyi yaptırmış, arazi ve köy vakfetmiştir. Kuvvetli ihtimale göre Cezeri, bu medresenin müderrislerinden idi. Ömrünü burada geçirdi, ölünce oraya

gömüldü. Kapısı yer seviyesinden aşağıdadır. Medresenin güneyindedir. Türbe duvara yapışıktır.»

— Gene sayfa (K) da : Cezeri; «İbni Ömer adası şehri surunda bulunan Kızıl Medresenin güneyinde yatar. H. 1050 (M. 1640) Nakşibendi tarikatindedir.

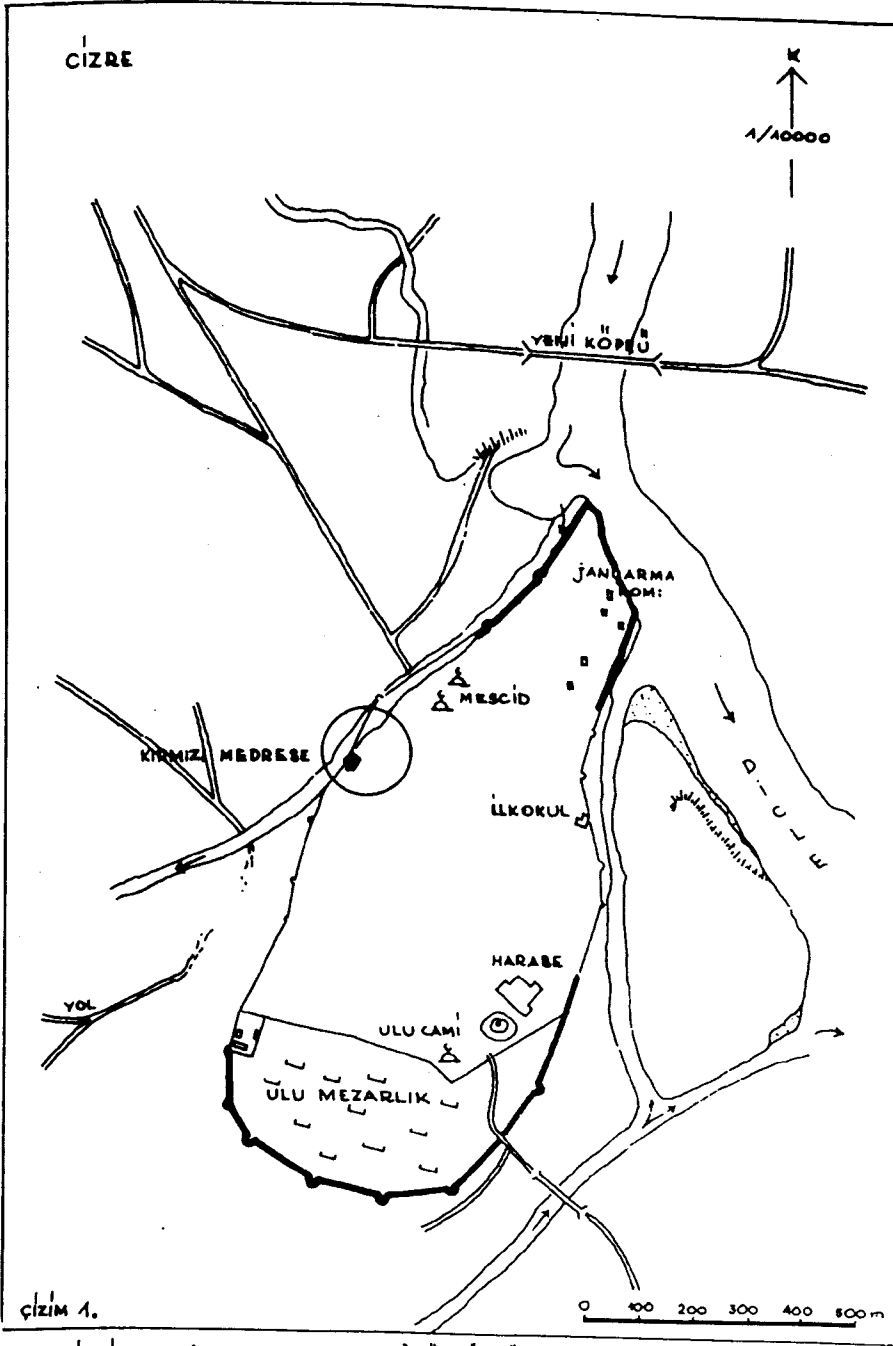
Görülüyorki Cezeri için 11. yy. den 18. yy. kadar tarihlendirilmiştir. Ancak, Cezeri'nin burada yattığı söylentisi bu bilgilerle doğrulanmaktadır. Cezeri; divanın da Timur ve Cengiz'den söz ediyorsa M. 1400 den önce, Şeref Han'ın Şerefnamesinde de adı geçtiğine göre 1600 den sonra yaşamamıştır. Bu iki asır arasında ömür sürmüştür. Dolaylı olarak Kırmızı Medrese de en geç «1600'e kadar tarihlenebilir.

Medresenin cenazeliğinde 7 tane mezar vardır. Şahidelerinin her yüzü, mezarların yanları ve üstleri de süslenmiştir. Selçuklu tipindedir. Altında tarih yoktur². Şeyh Ahmet Cezeri adı da geçmez. Yanlız tam kapı ağzındaki (En son gömülen olmalıdır) mezarın şahidesinde net olarak H. 727 (M. 1326) tarihi okunmaktadır. Demekki medrese bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. Bu duruma göre; 12 yy. ortalarından sonra başladığını kabul ettiğimiz zemin kat pencereleri anlayışı henüz burada tam olarak oturmuş bir düzen de değildir. Oda önlerindeki bağımsız eyvan hacimleri anlayışına, revak anlayışında bağlanmıştır. Böylece karma bir şama aynı katta uygulanmıştır. 16. yy. ilk çevreklerinde Diyarbakır'da gördüğümüz bir uygulamanın öncüsüdür. Belki de Anadolumuzun «Bağımsız eyvan» örneklerinin ilkidir. Bu açıdan hareket edilirse ustalarının da Doğudan getirilmiş olması gerekmektedir.

Kanımızca bu medresenin kıymetli müderrislerinden olan Şevh Ahmet Cezeri, güney-batı köşedeki lojmanda kalmakta ve burayı sınıf olarak kullanmakta idi : Ölünce adına ve hatirasına hürmeten buraya gömdüler. Kasidele-

rin de Timur'dan bahseden birinin 1326 dan önce yaşaması mümkün değildir. Bunun için mezarı aşağıda değil diyebiliyoruz. Ayrıca Şeref Han için söylenen «bi imaret» sözü (emretti) yerine (İmar etti, onardı) şeklinde kabul edilse daha doğru olur sanırım.

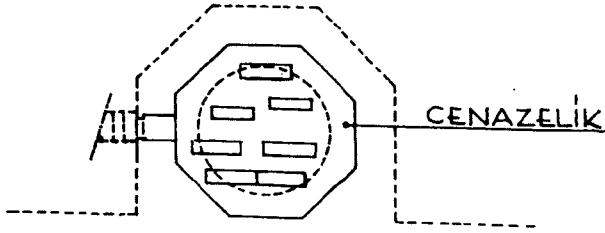
Biz, Kırmızı Medreseyi - bu bilgiler ve mimari özellikleri bakımından - şimdilik 14. yy. başları olarak tarihlemekteyiz. İnandırıcı ve saptayıcı daha başka bilgilerinde bulunmasını içten dileriz.

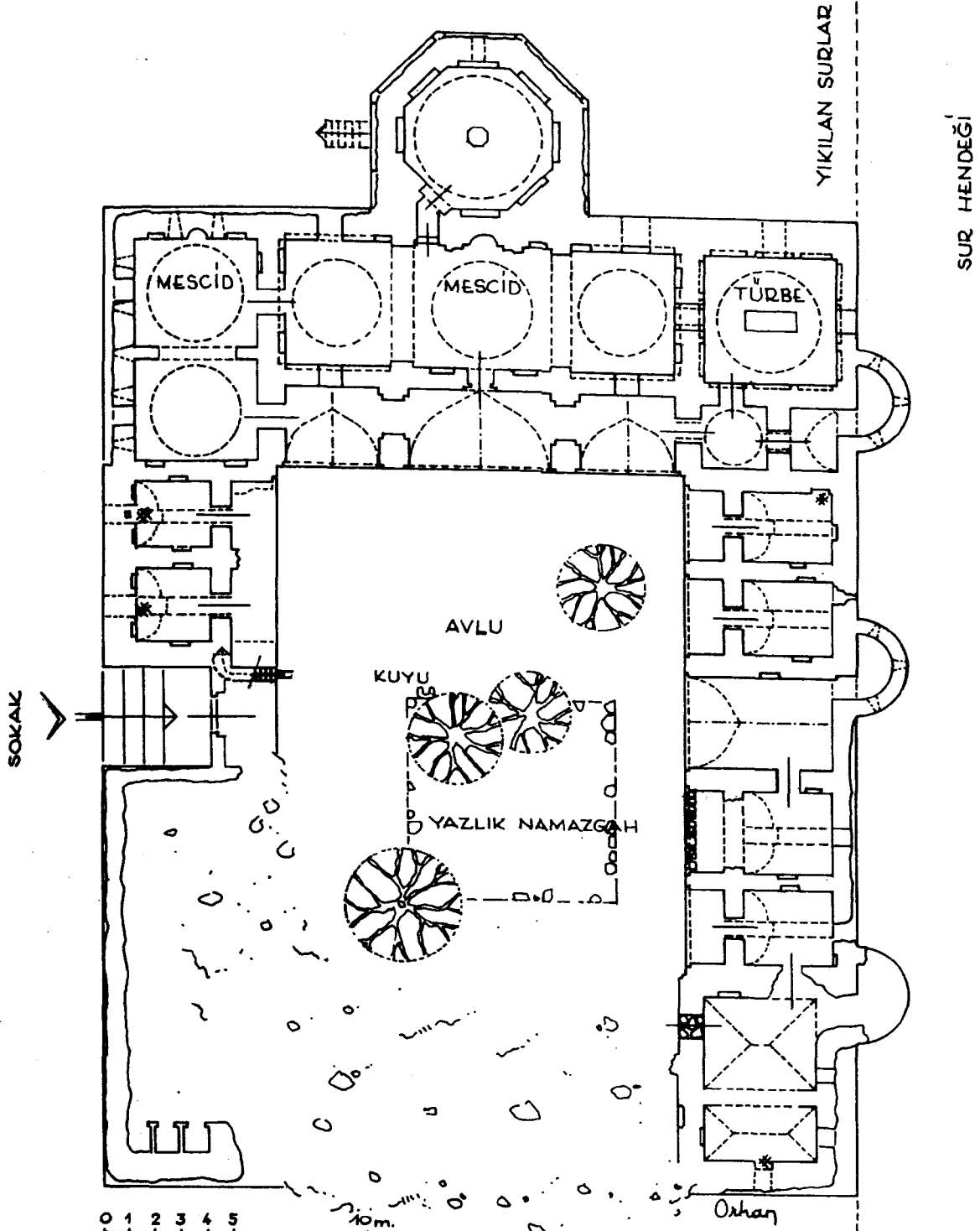
BELEDİYE İMAR PLANI PAFTASINDAN KÜÇÜLTÜLDÜ

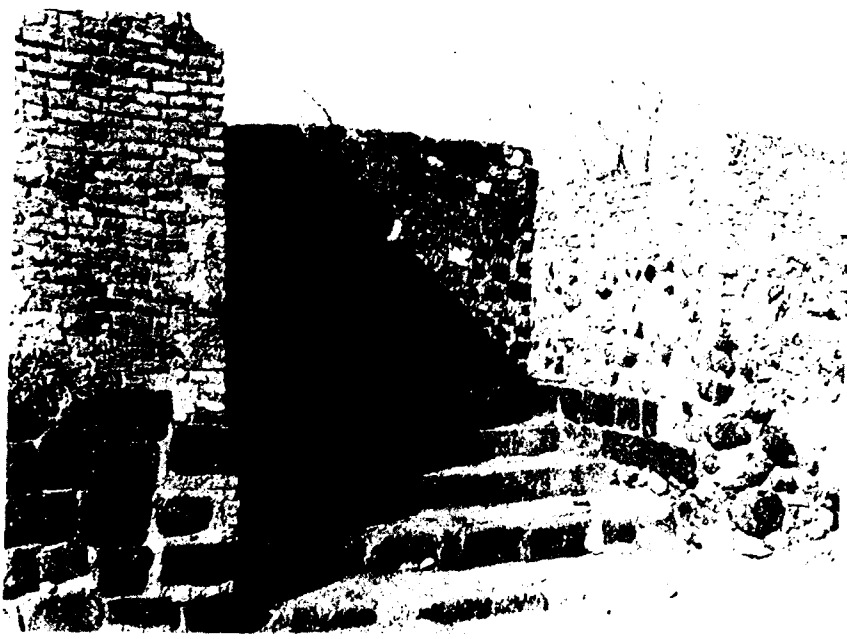

Resim : 1 — Kirmızı Medrese

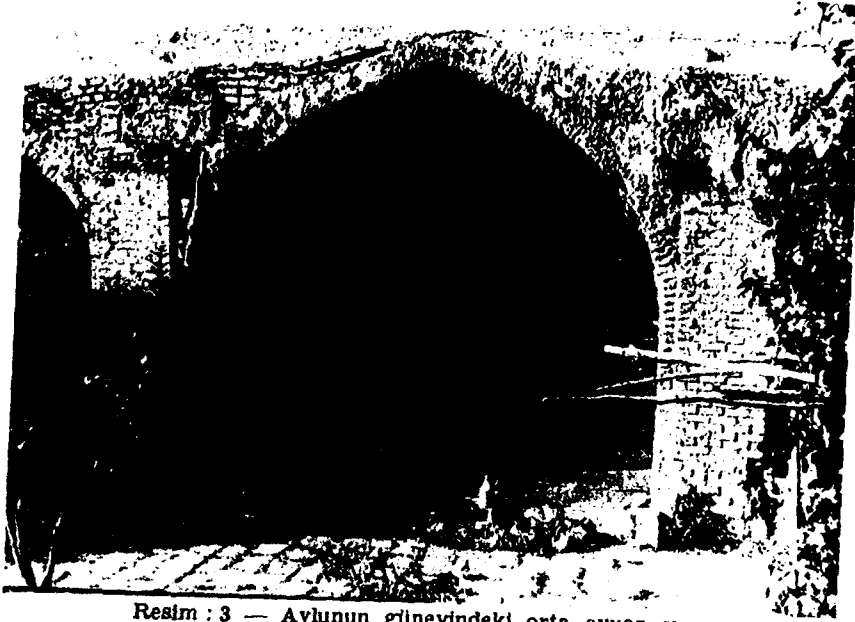

MARDİN-CİZRE KIRMIZI MEDRESE.

Resim : 2 — Doğu yöndeki giriş

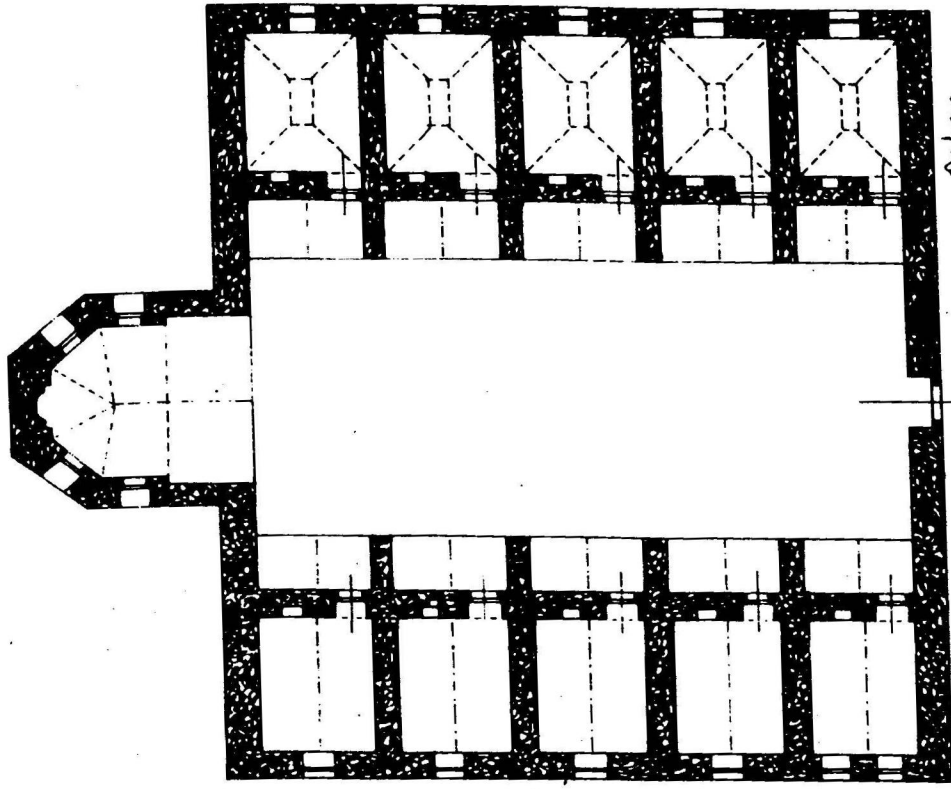

Resim : 3 — Avlunun güneyindeki orta eyvan ve
mescid girişi

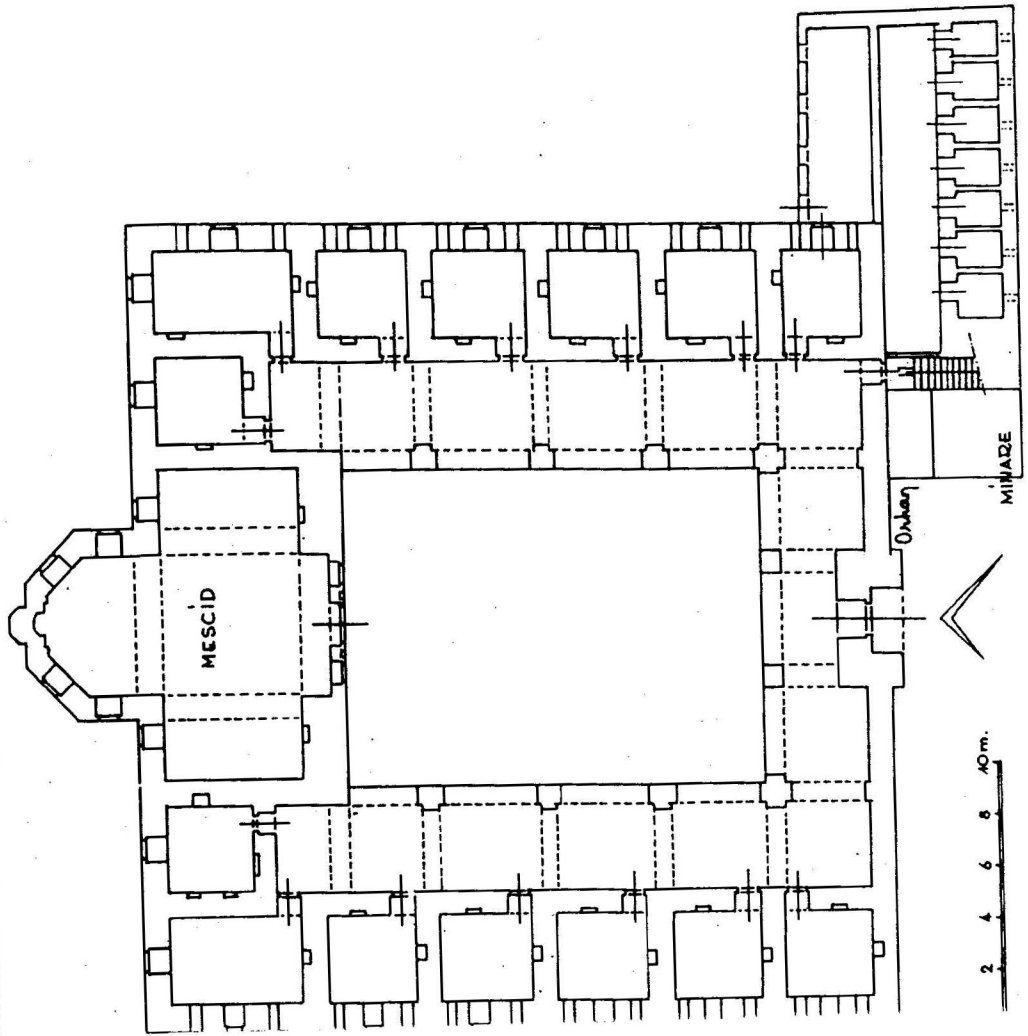
Resim : 4 — Avlunun güney yüzündeki
orta ve yan eyvan

DIYARBAKIR ALİ PAŞA MEDRESESİ

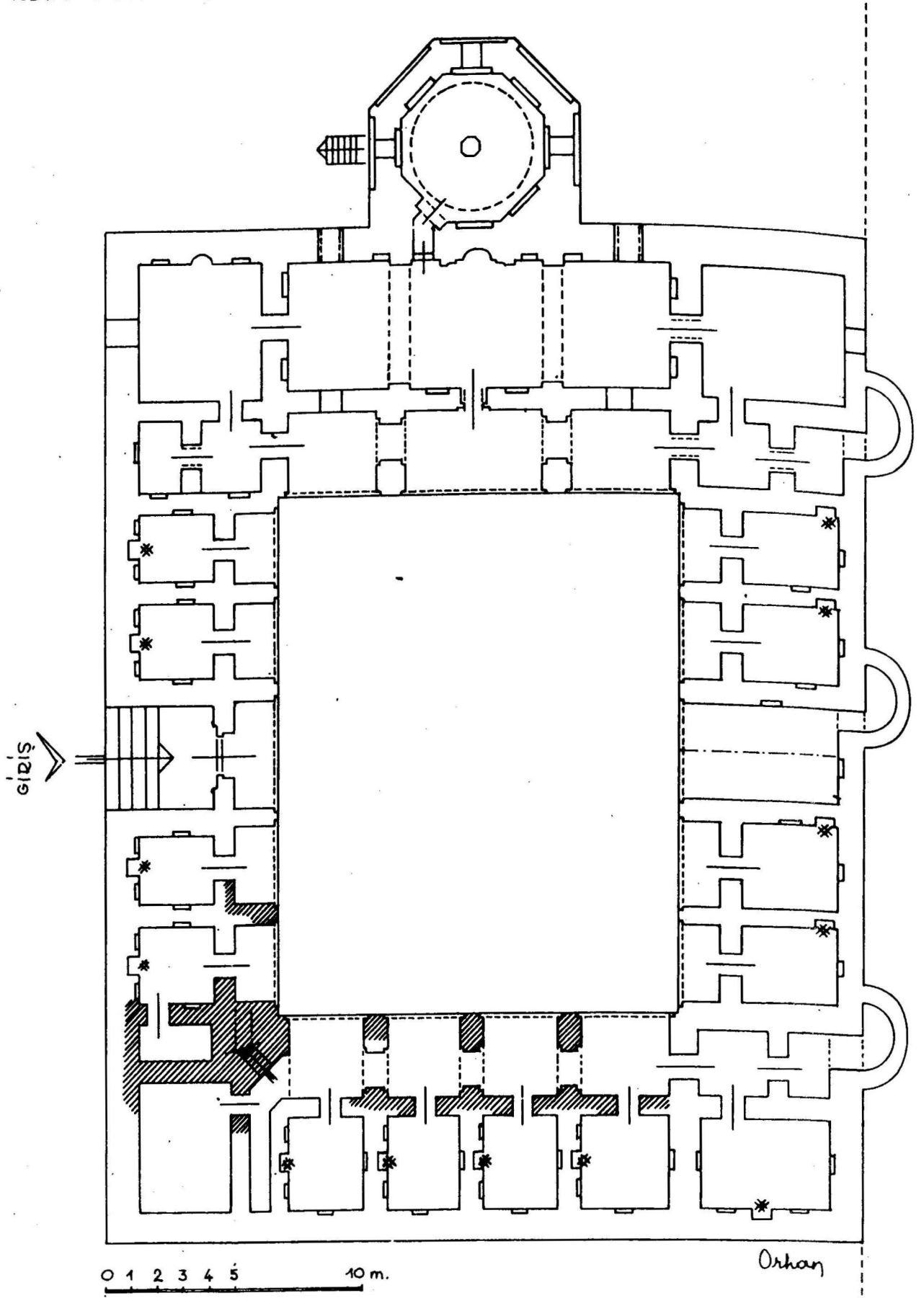
ÇİZİM 4.

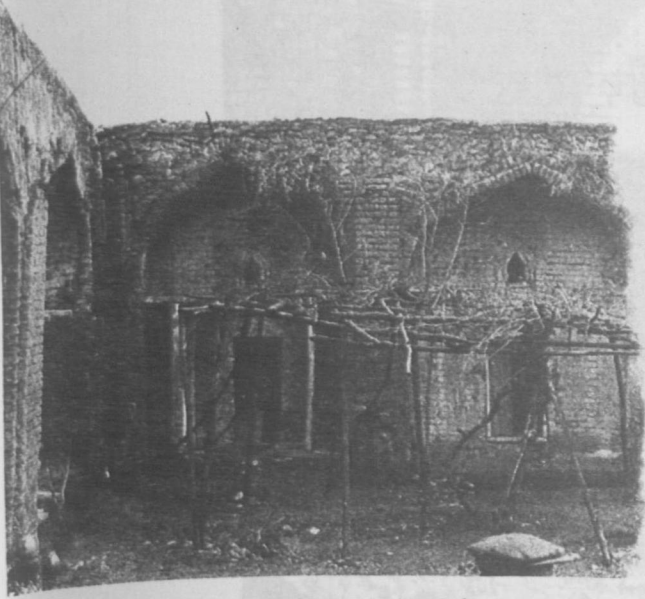
DIYARBAKIR HÜSREV PAŞA MEDRESESİ 1/200

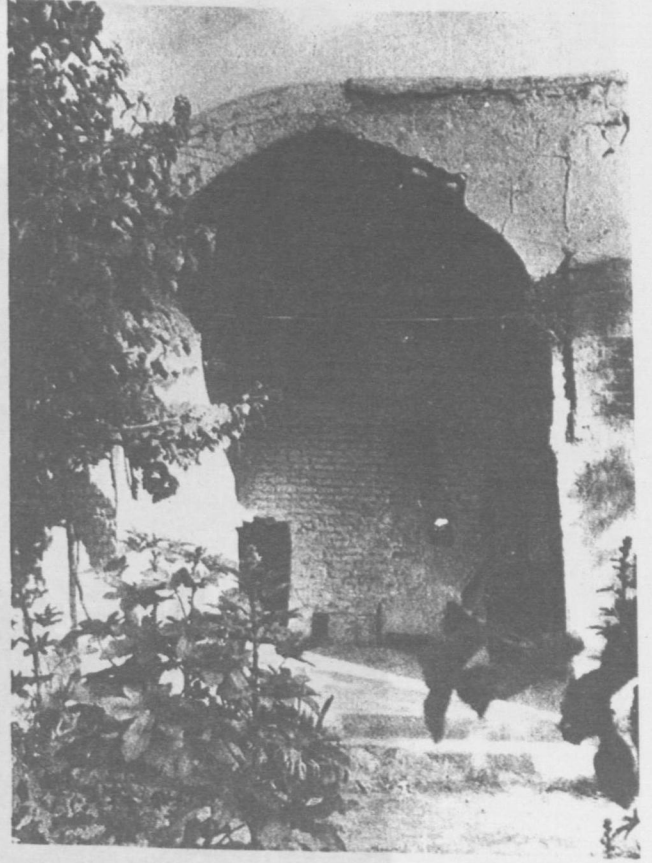
ÇİZİM 5.

MARDİN -CİZRE KIRMIZI MEDRESE TAHMİNİ RESTİTÜSYONU

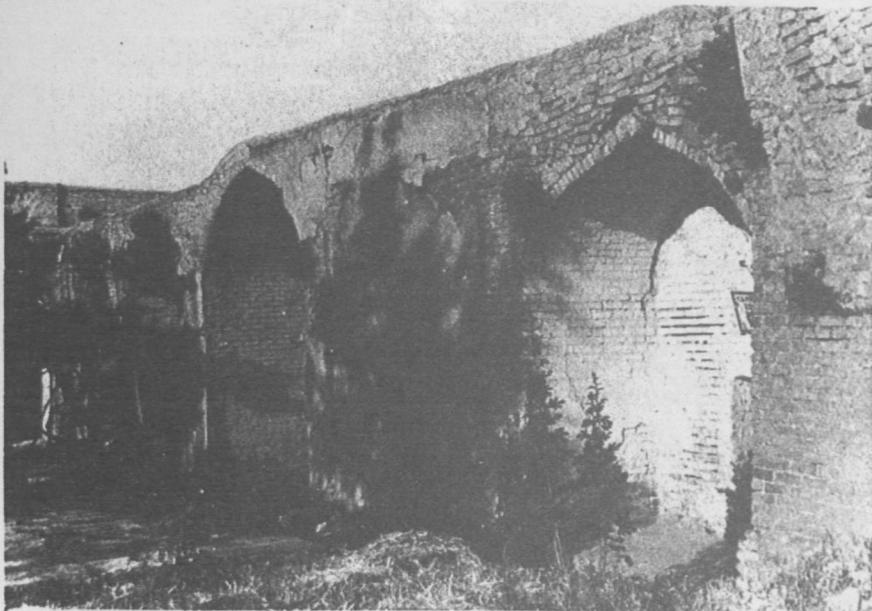

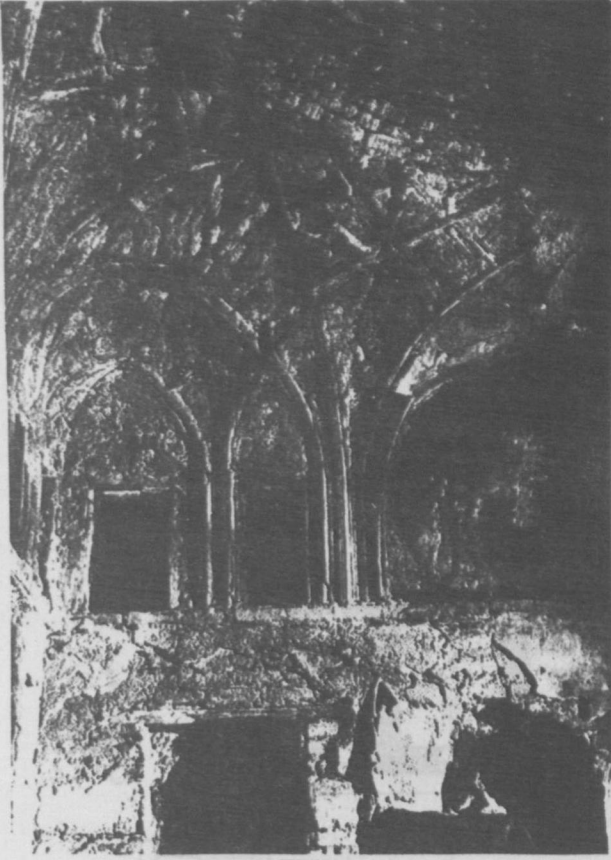
Resim : 8 — Avlunun batı yüzündeki
1. ve 2. açıklıklar

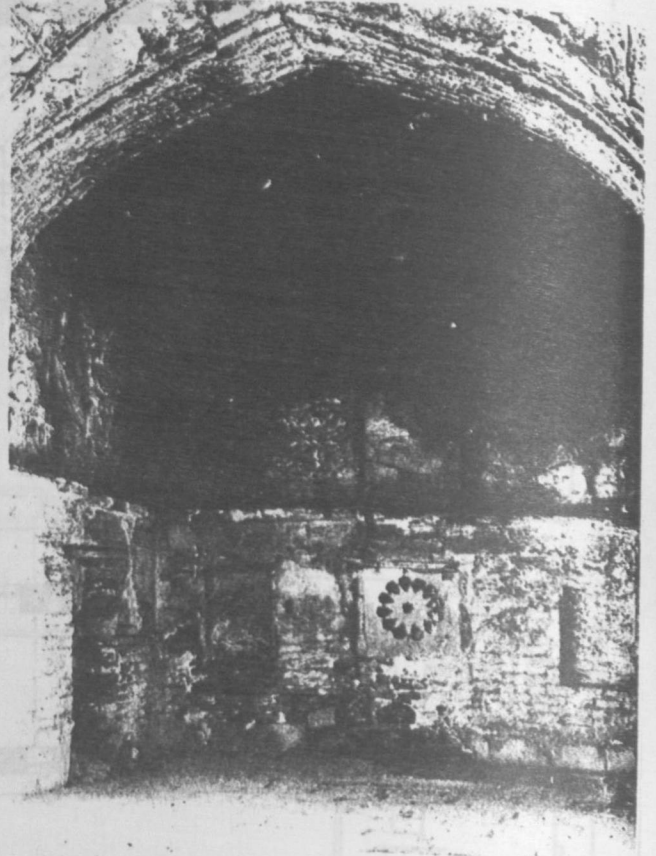
Resim : 9 — Batı eyvanı

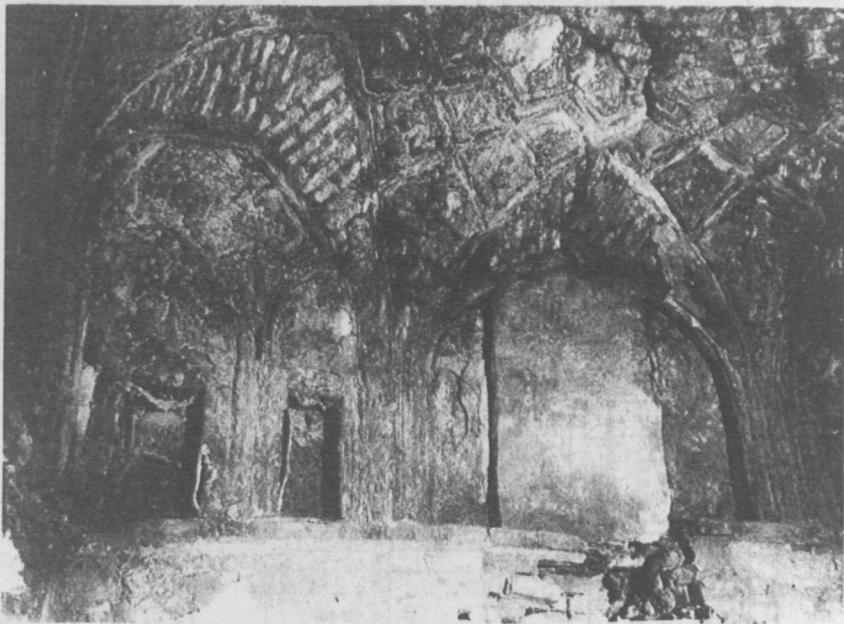
Resim : 10 — Solda, batı eyvanı, öñü örüñü
4. açıklık ve sağda 5. açıklık

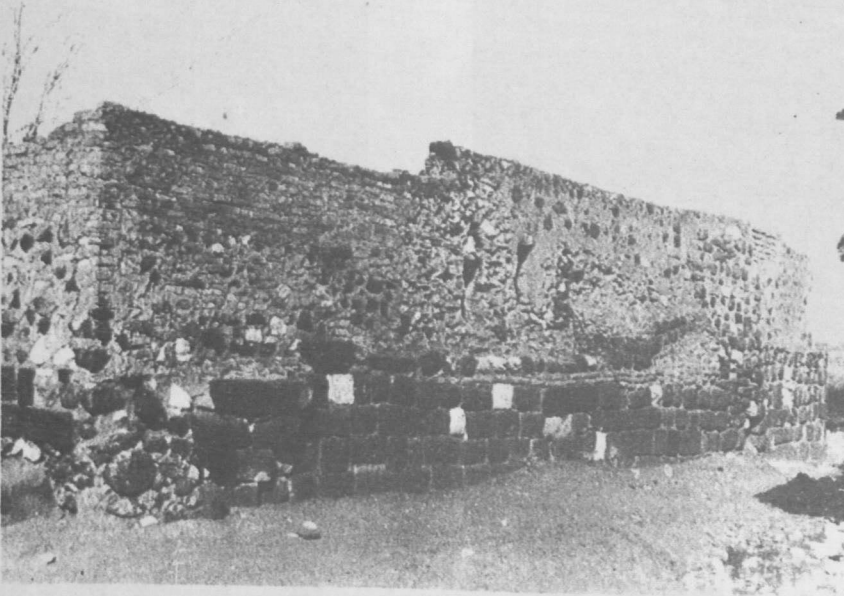
Resim : 5 — Güney - batı köşedeki türbenin içten görünüşü

Resim : 7 — Mescidin batı yüzü ve taş müşebbek

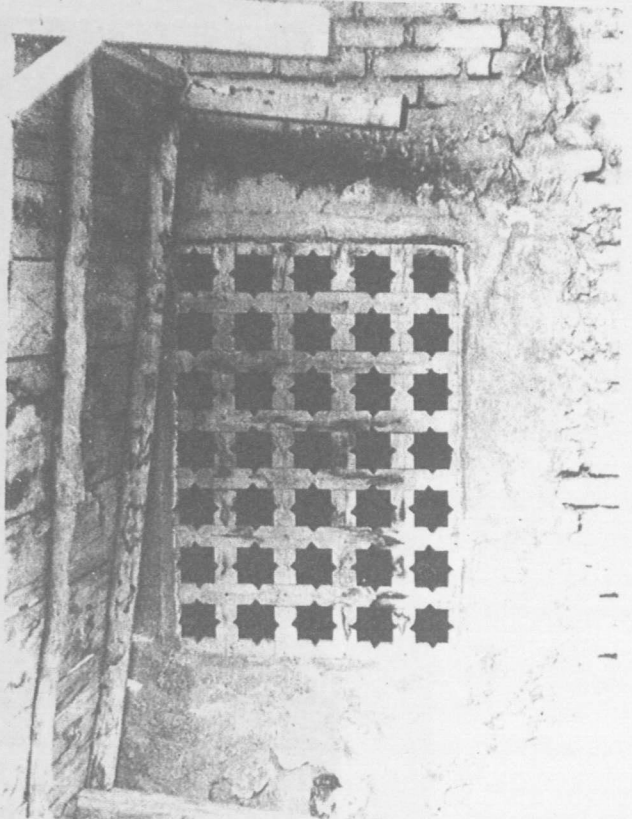
Resim : 6 — Medresenin güney - batı köşesindeki türbenin doğu iç yüzü

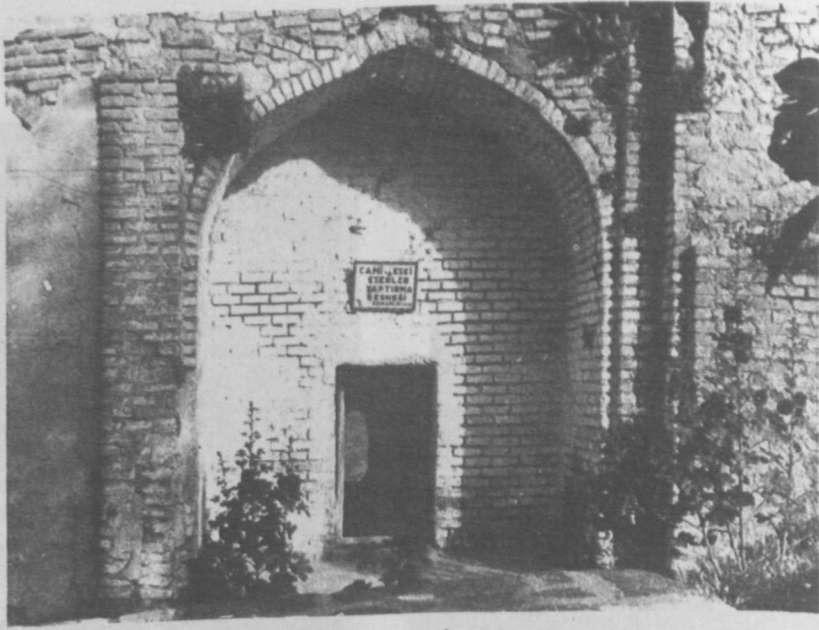
Resim : 14 — Medresenin sokağa bakan doğu yüzünde sağ (kuzey) yarı

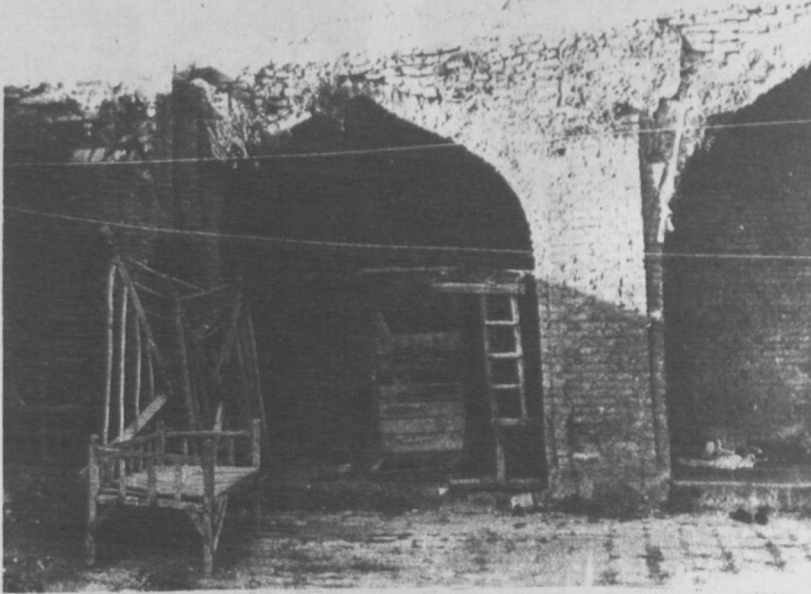
Resim : 15 — Mescid kapısı

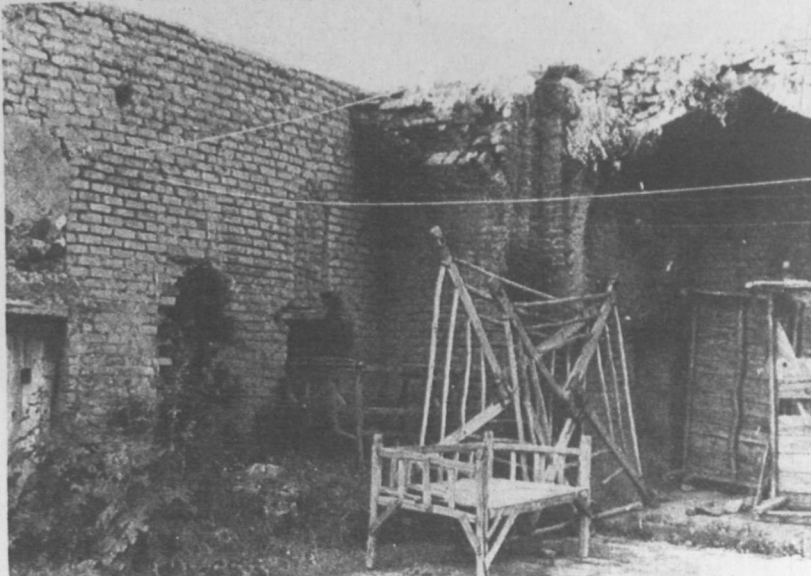
Resim : 16 — Mescidin avluya açılan sağ penceresindeki ahşap parmaklık

Resim : 11 — Batı eyvanlarından 5. açıklık

Resim : 12 — Avlunun güney - doğu köşesi

Resim : 13 -- Avlunun güney - doğu köşesi

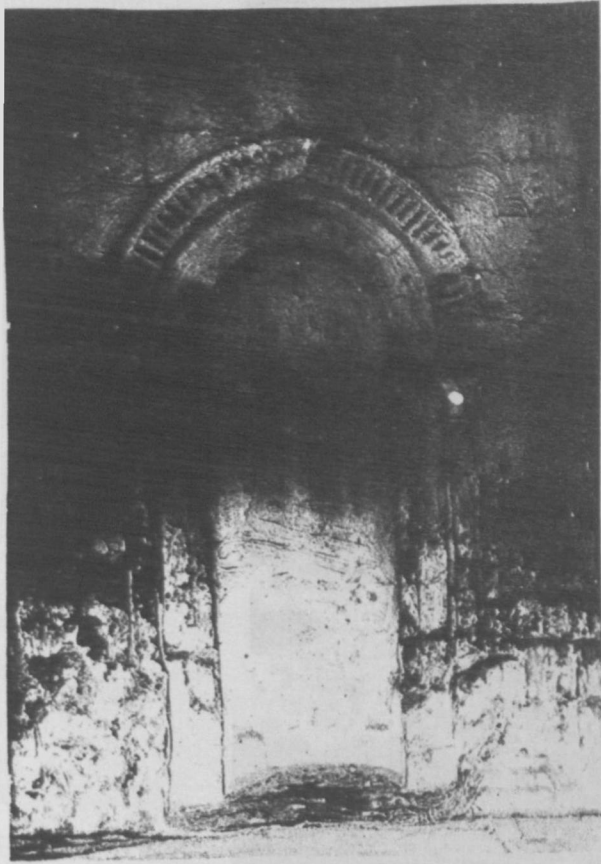
Resim : 20 — Yarım sekizgen plânlı türbede örtü

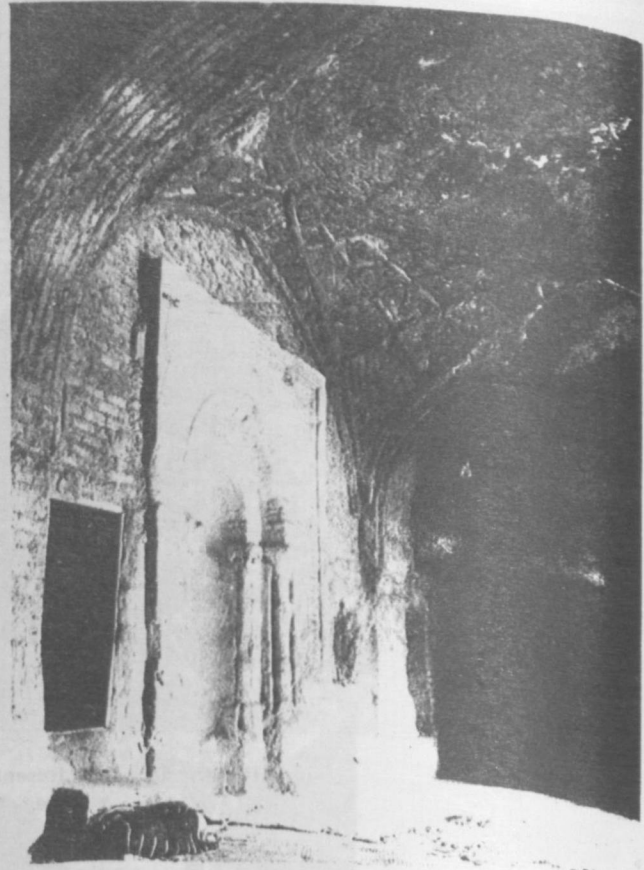
Resim : 21 — Doğu yüzde, girişin solu

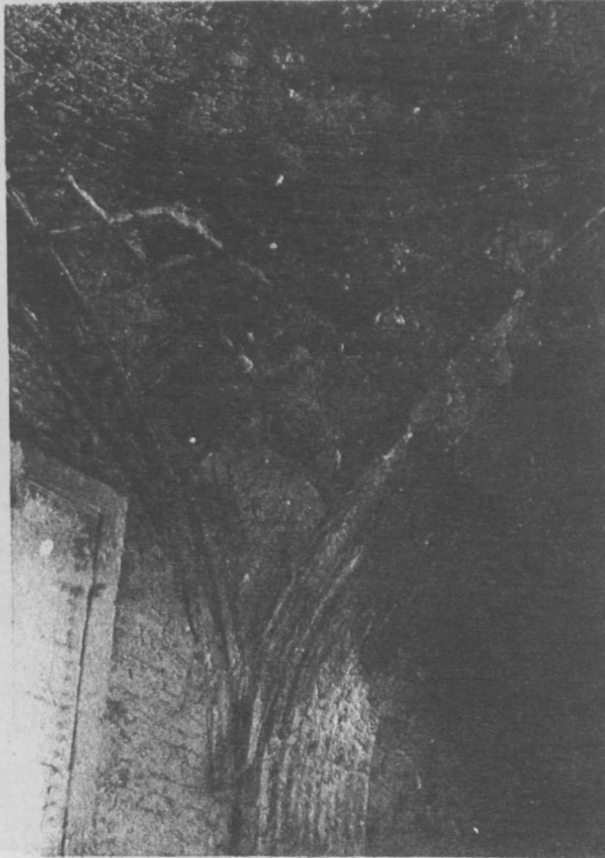
Resim : 22 — Doğu yüzü (Güney - doğu mescidin dışı)

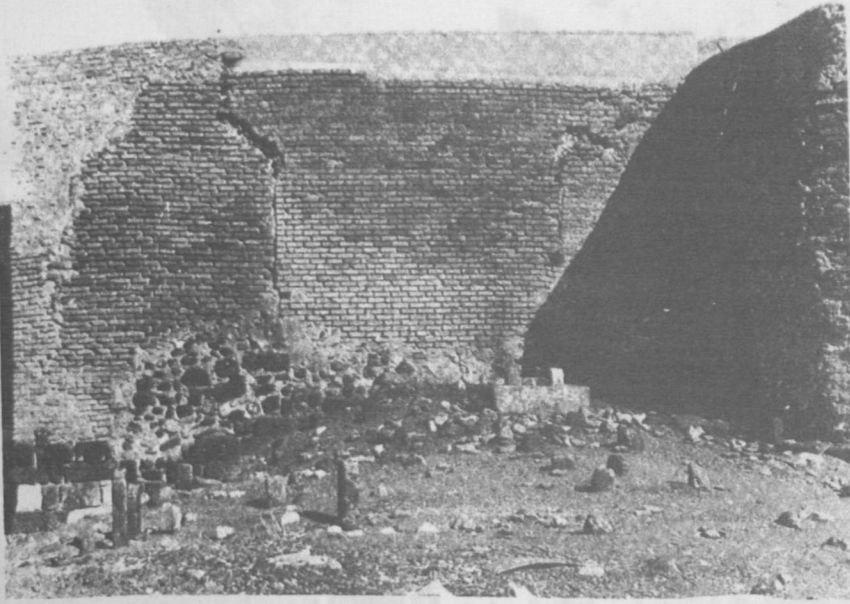
Resim : 17 — Mihrab

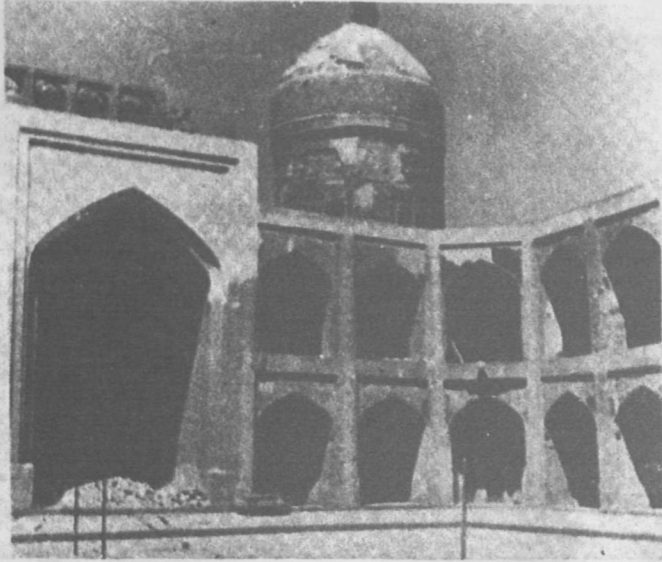
Resim : 18 — Taş mihrab

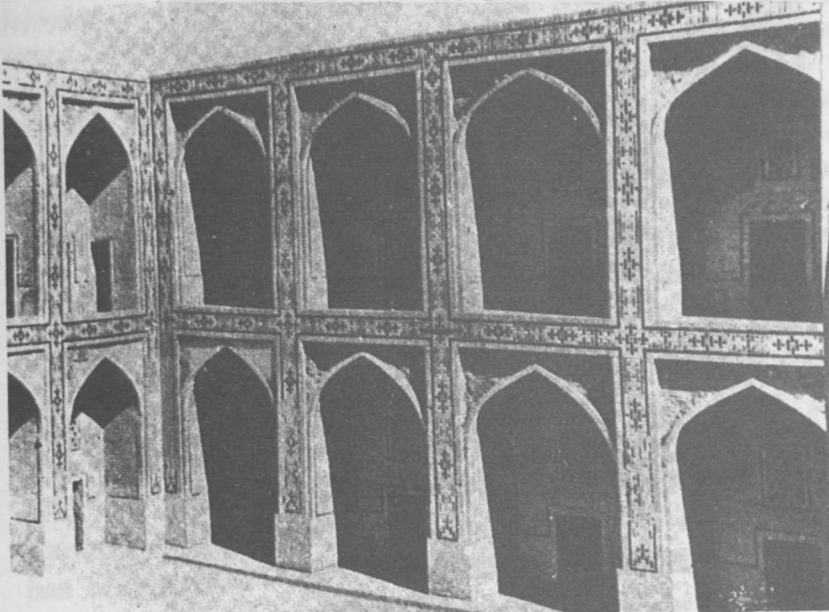
Resim : 19 — Mihrab üstü aslan göğüslerine işlenen malakâri kavallar

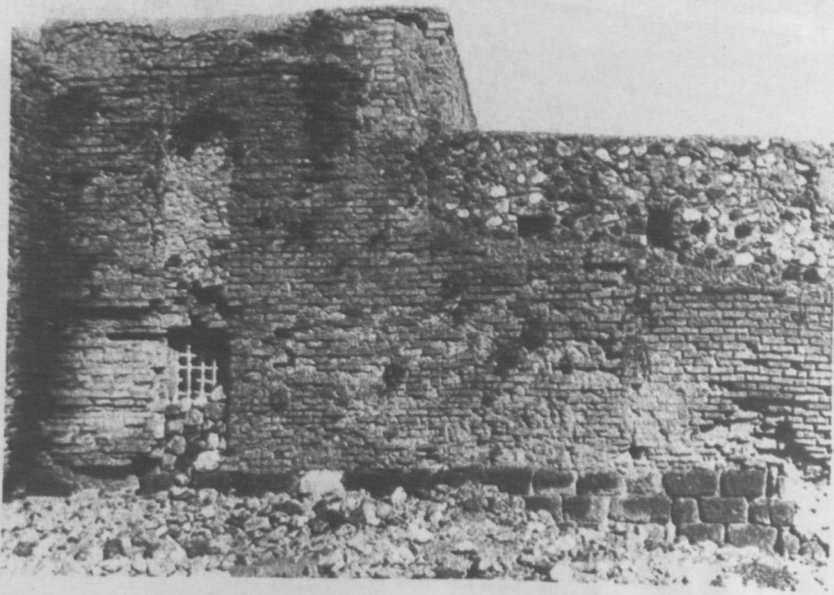
Resim : 26 — Güney - Batı köşedeki türbenin dış (güney) yüzü

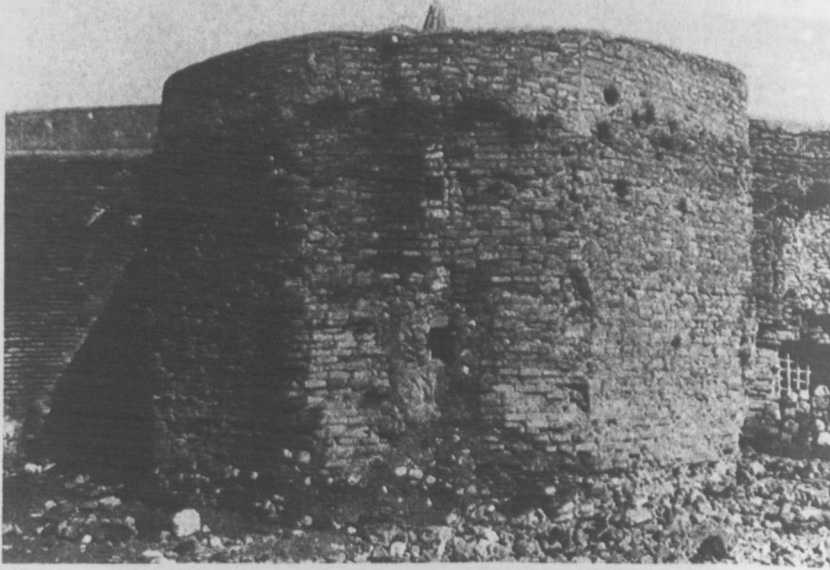
Resim : 27 — Mir-i Arab Medresesi
(Grabar'dan)

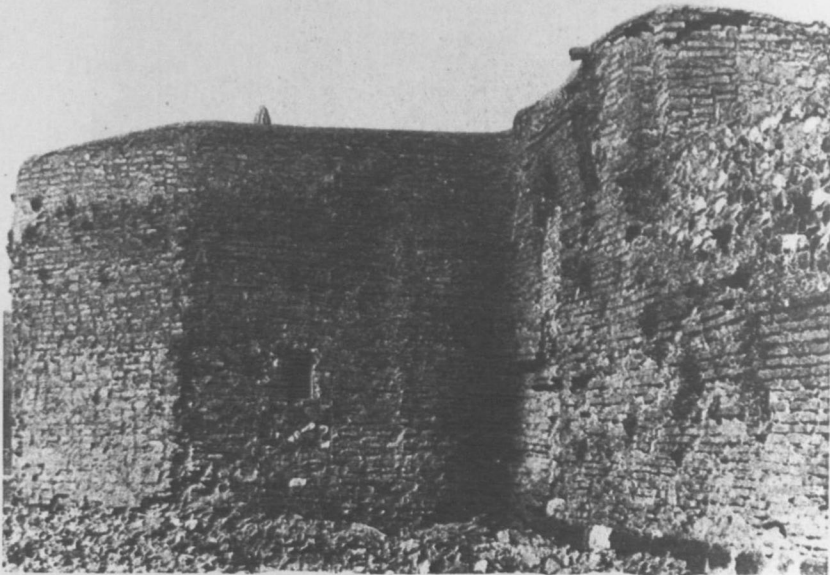
Resim : 28 — Buhara Uluğ Beğ Medresesi
(Rusya'daki İslâmi eski eserler kitabından)

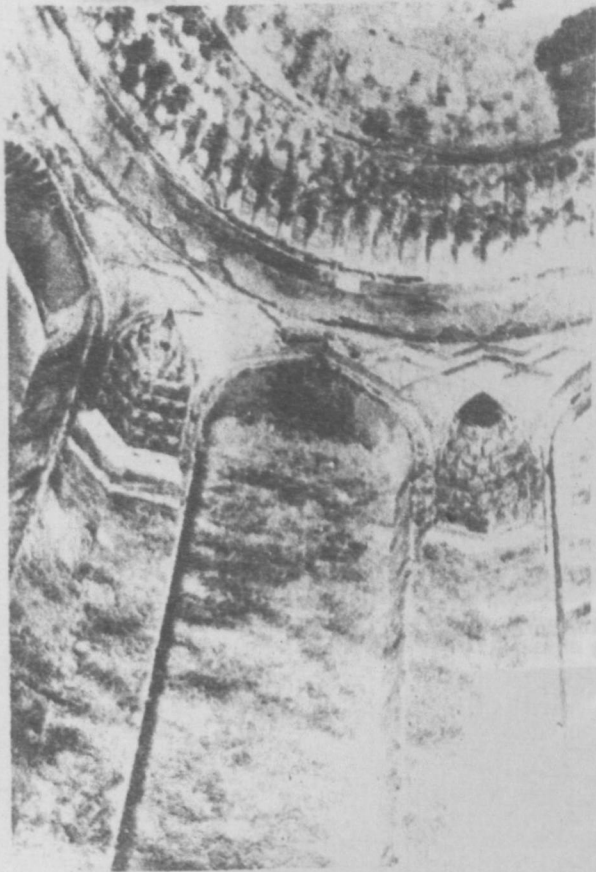
Resim : 23 — Güney - doğu köşedeki
mescidin güney dış yüzü

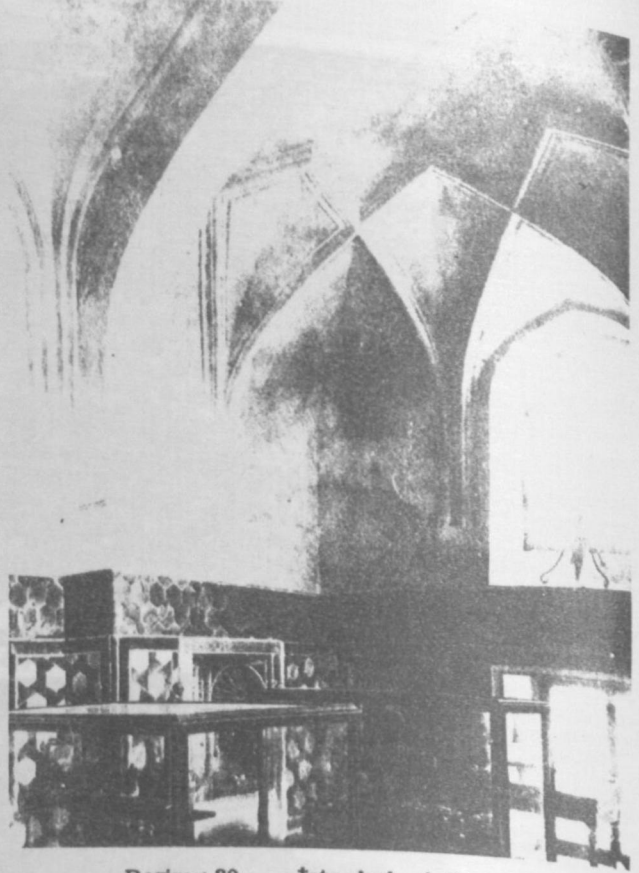
Resim : 24 — Yarım sekizgen plânlı türbenin Güney yüzü

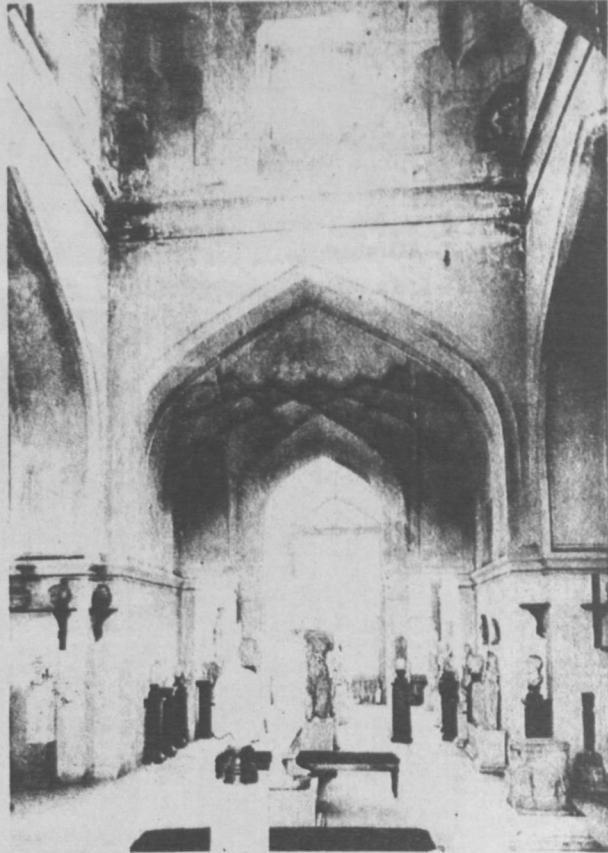
Resim : 25 — Yarım sekizgen plânlı türbenin doğu yüzü

Resim : 29 — Mardin . Hasankeyf
Zeynel Beğ Türbest içi

Resim : 30 — İstanbul çinli köşk

Resim : 31 — İstanbul çinli köşk